

ЦИВІЛІСТИКА

ГУЙВАН П. Д.,
кандидат юридичних наук,
заслужений юрист України,
докторант
(Національний юридичний університет
імені Ярослава Мудрого)

УДК 347.2/3

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736-2019-3-1-15>

**ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ ПЕРЕРИВАННЯ ПОЗОВНОЇ ДАВНОСТІ
ІЗ ПРЕД'ЯВЛЕННЯМ ПОЗОВУ**

У даній праці проаналізовано ефективність правового механізму, запровадженого ч. 2 ст. 264 Цивільного кодексу України. Надано сутнісне тлумачення правильного і справедливого застосування вказаної норми виключно до ситуацій, прямо передбачених у ній. Зроблено висновок про неможливість переривання давнісного перебігу під час пред'явлення позову як загальне правило. Автором особливо відзначені позитивні зміни норм цивільного законодавства, що регулюють дане питання, але з огляду на певну його нечіткість, надано практичні рекомендації стосовно коригування відповідної юридичної регламентації та її практичного застосування.

Ключові слова: переривання позовної давності, солідарні боржники.

В данной работе проанализирована эффективность правового механизма, введенного ч. 2 ст. 264 Гражданского кодекса Украины. Предоставлено сущностное толкование правильного и справедливого применения указанной нормы исключительно к ситуациям, прямо предусмотренным в ней. Сделан вывод о невозможности прерывания давностного течения при предъявлении иска как общее правило. Автором особо отмечены положительные изменения норм гражданского законодательства, регулирующих данный вопрос, но с учетом определенной его нечеткости, даны практические рекомендации по корректировке соответствующей юридической регламентации и ее практическому применению.

Ключевые слова: прерывание исковой давности, солидарные должники.

In this work, the effectiveness of the legal mechanism, introduced by Part 2 of Art. 264 of the Civil Code of Ukraine. The essential interpretation of the correct and fair application of this rule exclusively to situations directly provided for in it has been provided. The conclusion is drawn that it is impossible to interrupt the prescriptive flow when suing as a general rule. The author especially noted the positive changes in the norms of civil law governing this issue, but given its certain vagueness, practical recommendations were given on adjusting the relevant legal regulation and its practical application.

Key words: interruption of statute of limitations, joint debtors.

Вступ. У статті 264 ЦКУ, яка називається «Переривання перебігу позовної давності», вказується, що перебіг позовної давності переривається вчиненням особою дії, що свідчить про визнання нею свого боргу або іншого обов'язку, а також давність переривається в разі пред'явлення особою позову до одного з кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Після переривання перебіг позовної давності починається знову. Час, що минув до переривання перебігу позовної давності, до нового строку не зараховується. У даній статті передбачено підстави для перерви строку позовної давності. На відміну від зупинення, переривання позовної давності пов'язане з наявністю не об'єктивних та незалежних від волі носія права обставин, а з волею боржника чи кредитора за наявності передбачених у законі підстав. У таких випадках давнісний термін припиняє свою течію, а після відпадання зазначених підстав починає текти знову. Цим переривання строку істотно відрізняється від його зупинення. Закон встановлює специфічні підстави для перерви, до числа яких закон відносить пред'явлення позову, а також визнання боргу.

Результати дослідження. Наразі предметом дослідження є окремі сутнісні аспекти такого правового явища, як переривання давності під час пред'явленні до суду позовного домагання. У практичній площині юрисдикційний орган може встановити факт припинення первинного перебігу строку та початок нового, як і будь-які обставини, пов'язані із застосуванням позовної давності, лише за наявності заяви сторони у спорі. За відсутності подібної заяви ніякі питання щодо застосування правил давнісного матеріально-правового інституту не розглядаються у процесі. Отже, оцінюючи подібну заяву, суд під час розгляду справи розглядає обставини, що посвідчують належність пред'явлення позову, та аналізує відповідність фактичних даних, зокрема змісту та направленості позовних вимог, і на цій підставі відповідно до чинного законодавства вирішує питання стосовно можливого переривання позовної давності із пред'явленням позову.

На перший погляд, то неважко зробити, бо в коментованій нормі матеріального закону чітко встановлено, коли з поданням позовного домагання до правозастосовного органу переривається давність: у разі пред'явлення особою позову до одного з кількох боржників, а також якщо предметом позову є лише частина вимоги, право на яку має позивач. Просте логічне осмислення даного правила призводить до висновку, що законодавець вказав виключний перелік необхідних чинників, які тягнуть вказаний наслідок для темпорального опосередкування права на позов. Але насправді то чомусь не так. У науковій літературі та національному правозастосуванні продовжує мати місце неадекватне закономірне сприйняття факту пред'явлення позову як явища, що зумовлює переривання давності за вимогами кредитора до того ж боржника із тим же змістом (предметом та підставою). Така інертність мислення дослідників та суддів пояснюється неабиякою «повагою» до застарілих та таких, що не відповідають реальним змінам у суспільстві та їхній правовій регламентації, постулатам, які мали місце ще близько 100 років тому. Наразі вони вже не можуть пояснити фактичний стан конкретних матеріальних взаємозв'язків між суб'єктами, а розроблений раніше правовий інструментарій втратив ефективність та доцільність застосування. До прикладу, відверто невдалою є концепція М.А. Гурвича, який вважає, що під час пред'явлення позову відбувається переривання та одночасний початок нового перебігу позовної давності, і лише після винесення судового рішення цей перебіг припиняється [1, с. 38]. Питання щодо темпоральних наслідків для права на позов у разі його здійснення (пред'явлення судового домагання) досліджувалися такими науковцями, як І.С. Енгельман, І.М. Болотников, В.В. Луць, Б.Б. Черпахін, К.Ю. Лебедева та ін. Але як попередні, так і сучасні доктринальні дослідження питання замість того, аби ретельно вивчити реальність впливу позовного домагання на строк суб'єктивного матеріального права на позов, яке своєчасно реалізоване і в такий спосіб припинило своє існування в зв'язку з повним вичерпанням, переважно обмежуються простою констатацією факту: позовна давність переривається пред'явленням позову, не вдаючись до аналізу наслідків такого переривання для подальшого давнісного перебігу [2, с. 180]. Теза про переривання давнісного перебігу із пред'явленням позову за тими ж вимогами набула поширення не лише в юридичній доктрині – вона має місце і в правоза-

стосовній практиці [3]. Отже, напрацювання теоретичних рекомендацій щодо правильної реалізації норм законодавства про переривання позовної давності на базі детального аналізу правової природи відповідних охоронних відносин є завданням цієї роботи.

Починаючи дослідження, нагадаємо декілька безспірних сентенцій. Переривання відбувається лише тоді, коли позовна давність ще не закінчилася. Це логічно: перервати можна лише триваючий строк. Переривання позовної давності відбувається в разі належного пред'явлення позову. До цього слід додати, що позов як форма реалізації матеріально-правової вимоги про захист порушеного права може бути пред'явлений тільки до суду. Відтак звернення праволодільца до інших юрисдикційних органів, наприклад повноважних здійснювати правовий захист у адміністративному порядку, чи до порушника не впливає на перебіг давнісного строку.

Під час буквального тлумачення ст. 264 ЦКУ важко зрозуміти, чи відразу після моменту переривання починається новий перебіг давності, чи все ж існує певний проміжок часу між ними. У літературі щодо цього вказані різні точки зору. Тож чи існує перерва між моментом переривання давності та початком нового перебігу? Більшість вчених вважає, що ні. Так, Г.Ф. Шершеневич наголошував, що переривання давності знищує попередню, не затримуючи її подальшого спливу [4, с. 137]. Але є й інші точки зору. Наприклад, І.М. Болотніков вважав, що переривання позовної давності складає сукупність обставин: це сам факт припинення перебігу плюс строк перерви до початку нового перебігу. Причому прикметно, що новий строк взагалі не починається, якщо суд виніс рішення за даним спором [5, с. 4]. Фактично подібну тезу поділяють всі дослідники, які обстоюють концепцію про переривання давнісного строку в результаті певних особливостей руху цивільного процесу. У наукових працях вже було зроблено детальний аналіз відповідної аргументації і доведено правову безпідставність такого підходу. У тому числі і з огляду на відсутність прийнятної відповіді на питання щодо юридичного значення запропонованої перерви: коли відбувається така перерва і які обставини тягнуть її закінчення та початок нового давнісного строку [6, с. 318].

У самій нормі Цивільного кодексу використовується поняття «переривання». Доцільно розглядати це визначення як певне явище, що відбувається в чітко зумовлений момент часу – пред'явлення позову. Разом із тим у правовій літературі має місце застосування терміна «перерва» під час аналізу вказаних відносин [7, с. 170]. Власне кажучи, перервою є певний строк, який має визначені початковий і кінцевий терміни, що не співпадають в часі. Детальне вивчення даного питання дозволяє зробити висновок, що під час пред'явлення позову за обставин, зазначених у ч. 2 ст. 264 ЦКУ, відбувається переривання перебігу давності та одночасний початок перебігу на весь строк, встановлений для цього домагання. Отже, мова в законі йде про одноразовий процес переривання-початку перебігу, а термін «перерва» повинен вживатися лише в даному сенсі.

Варто зазначити, що сучасне законодавство набагато дієвіше, ніж попередні, що стосувалися переривання перебігу позовної давності під час пред'явленні позову. І сьогодні вже як безспірне виглядає правило, що переривання давнісного перебігу як виключення із загального правила відбувається лише в частині вимог до боржника, які не охоплені змістом домагання, або стосовно боржників, що не є відповідачами за позовом. Утім, у чинному законі також присутні певні протиріччя та неточності, що створює проблему під час практичному застосуванні. Зокрема, це дозволяє окремим дослідникам, усупереч логіці, коментувати частину 2 ст. 264 нового Цивільного кодексу таким чином, що з учиненням позову до одного з кількох боржників переривається перебіг давності за вимогами до боржника, який є відповідачем, а якщо пред'явлено позов щодо частини вимоги, право на яку має позивач, перебіг позовної давності щодо саме цієї частини вимоги переривається і починає спливати заново. Відтак стосовно вимог до інших боржників або частини боргу, яка не охоплюється пред'явленим позовом, позовна давність не переривається [8, с. 110]. Таке тлумачення є очевидно помилковим, але не в останню чергу воно спричинене недостатньою чіткістю самого нормативного правила, про що вже вказувалося в літературі.

Переривання позовної давності пред'явленням позову стосується лише іншої (непред'явленої) частини вимог, право на які має позивач, та інших, ніж вказані в позові, боржників. Тільки дане охоронне право продовжує існувати, і лише в цьому випадку існує сенс нового перебігу давності після пред'явлення позову. Проте проаналізуємо доцільність такого переривання позовної давності. До прийняття нового цивільного законодавства вважалося, що давність спливає автономно щодо кожної з вимог правоволодільца до кількох боржників за одним зобов'язанням [9, с. 88]. Як відомо, такі боржники можуть бути частковими, солідарними або субсидіарними. Отже, пред'явлення позову до одного з них не впливало на перебіг давнісного строку за вимогами до інших. Стаття 264 ЦК України вказує, що позов, пред'явлений до одного з кількох боржників, перериває позовну давність за вимогами до інших. Під час цього цілком логічно, що позовна давність під час пред'явлення позову до одного з боржників має перериватися за вимогами до інших лише тоді, коли ці особи солідарно виконують свій обов'язок. До речі, саме так сформульовано відповідну норму п. 1 ст. 18 Конвенції про позовну давність у міжнародній купівлі-продажі товарів: «Якщо провадження з розгляду спору порушене стосовно одного боржника, перебіг строку давності, передбаченого цією Конвенцією, переривається стосовно будь-якої іншої сторони, яка несе солідарну відповідальність з боржником» [10, ст. 18]. Погодьтеся, навряд чи доцільно переривати позовну давність за вимогами до інших часткових боржників у разі звернення з позовом до одного з них, адже кожен із таких боржників відповідає перед кредитором тільки у своїй частці та вибуває із зобов'язання під час виконання цієї частки спільного обов'язку. Кредитор, розуміючи, що один частковий боржник не відповідає за іншого, мусить дотримуватися загальних правил щодо тривалості домагання стосовно кожного з них. Утім, дане застереження стосується лише доцільності такого механізму і не впливає на відповідність реальних відносин та їхнього правового забезпечення.

З урахуванням викладеного слід вважати такою, що не відповідає суті закону, правозастосовну практику, коли суди, залучаючи іншого відповідача чи співвідповідача до участі у справі, за будь-яких обставин вважають давнісний строк за вимогами до нього перерваним у момент пред'явлення позову до первинного відповідача. У такій ситуації підлягає з'ясуванню правова природа відносин між кредитором та боржниками, і лише в тому разі, коли виявиться, що останні є солідарно зобов'язаними особами, відбудеться переривання позовної давності, що, звісно, вплине на за давненість домагання стосовно нового відповідача. В інших же випадках позовний строк має обчислюватися стосовно кожного з відповідачів за загальним принципом.

До правових новацій, які з'явилися в Цивільному кодексі України, необхідно віднести і положення про переривання позовної давності в разі пред'явлення позову не стосовно всієї вимоги, право на яку має позивач, а лише її частини. В. Самойленко цілком слушно вказує, що в межах реалізації свого права на судовий захист особа може на свій вибір пред'являти домагання до певного відповідача, про певний предмет та з певних підстав, і комбінацій цих складових частин може бути декілька. Проте автор помилково вважає, що пред'явлення позову з однією конкретною комбінацією цих складових частин тягне переривання давності за іншими вимогами того ж правоволодільца. Зокрема, припис закону про переривання давності в разі пред'явлення позову лише за частиною вимог аж ніяк не можна розуміти в тому сенсі, що це тягне переривання давнісного перебігу за додатковими вимогами в разі пред'явлення лише основного домагання [11, с. 11]. За кожним домаганням, адресованим правопорушнику, існує свій предмет та підстава, за якими відбувається автономний давнісний перебіг, крім випадків, коли пов'язаність таких перебігів зумовлена вказівкою закону чи не впливає із сутності самого правовідношення. Так, закон вказує на закінчення позовної давності за додатковими вимогами в разі спливу давнісного строку за основними вимогами, але щодо переривання давності під час пред'явлення позову він таких вказівок не містить. Учинення позову перериває позовну давність за іншими вимогами, але такі випадки, повторимо, є винятковими, а їхні характеристики встановлені нормативно. За загальним правилом давність за одним конкретним домаганням не впливає на строки існування інших охоронних

вимог цієї особи. Скажімо, пред'явлення позову про примусове виконання простроченого обов'язку в натурі ніяк не відобразиться на перебігові давності за вимогами того ж уповноваженого про відшкодування нанесених простроченням збитків.

Тож для більшої прозорості щодо свого змісту та чіткості під час правозастосування коментоване законодавче твердження потребує конкретизації. У першу чергу, треба звернути увагу на те, що закон використовує слово «вимога» в однині, тобто веде мову про частину вимоги, а не частину вимог. І це дуже важливо. Дійсно, позивач може мати декілька різних вимог до боржника, що впливають із різних підстав або з однієї. Якщо вимоги ґрунтуються на різних підставах, очевидно, що подання позову за однією вимогою жодним чином не впливає на перебіг позовної давності за іншою. Це очевидно. Але навіть коли різні вимоги виникли з однієї і тієї ж підстави (скажімо, про стягнення боргу за договором і розірвання цього договору), пред'явлення позовного домагання за однією з них не перериває давності за іншою. То маємо враховувати, адже на практиці ситуації бувають досить складними. Припустімо, боржник винен кредитору кошти за спожитий природний газ частково у вигляді відшкодування вартості безпідставно набутого майна (під час отримання товару до укладання договору) відповідно до ст. 1213 ЦК, а частково – за невиконання відповідного договору. У своєму позові кредитор обґрунтував всю грошову вимогу невиконанням договору, але договір, як встановив суд, був укладений після початку постачання і не міг бути підставою для певної частини вимог. У задоволенні цієї частини вимог суд відмовляє позивачу з тієї причини, що позивач неправильно зазначив підставу для неї. Проте останній може пред'явити новий позов вже з інших підстав, предметом якого буде вказана частина вимог. Це можливо за умови, що стосовно даного домагання не закінчилася позовна давність. Тому дуже актуальним виявляється питання, чи переривається пред'явленням позову давність щодо частини вимог, не задоволених судом. Чи підлягає застосуванню правило частини 2 статті 264 Цивільного кодексу? Слід відповісти негативно на це запитання, оскільки, попри часом тотожний зміст предмету позовів, що витікає з однорідних відносин (в даному разі – оплата вартості спожитого газу), відмінними є їх підстави. Тож вимога не є єдиною, і правило ч. 2 ст. 264 ЦКУ тут не застосовується. Вимогу про сплату боргу за договором не можна розглядати як частину єдиної вимоги позивача, і подання відповідного позову не перериває давності за домаганнями іншого характеру.

Пред'явлення позову, звичайно ж, не перериває давності за можливими зустрічними вимогами, незалежно від того, об'єднані судові розгляди цих вимог та первинних, чи ні. Те ж саме можемо сказати про можливість переривання позовної давності під час наявності у кредитора декількох вимог до боржника, що виникли з однієї підстави. Так, невиконання грошового зобов'язання призводить до виникнення в позивача вимог про стягнення коштів, застосування неустойки, інфляційних нарахувань, відшкодування збитків тощо. Це самостійні вимоги. І хоча вони пов'язані єдністю підстави, подання позову за однією з них за сенсом коментованої статті не перериває перебіг давності за іншими вимогами.

На практиці трапляються ситуації, коли в одному позові об'єднано декілька вимог. Суд може прийняти рішення стосовно частини з них, а інші – виділити в окреме провадження та залишити без розгляду. Як під час цього має обраховуватися позовна давність за вимогами, що не вирішені по суті, в разі пред'явлення нового позову? З одного боку, залишення позову без розгляду не впливає на перебіг давнісного строку. З іншого – пред'явлення позову за частиною вимоги (в нашому випадку – це частина вимог, щодо яких прийняте судове рішення) перериває давність за залишком вимоги, право на яку має позивач. Для вирішення даного питання необхідно дотримуватися правила, викладеного вище. Якщо предметом нового позову є частина тієї ж вимоги, що вже розглянута судом, об'єднана з нею підставою виникнення, давнісний строк обчислюється від часу пред'явлення первинного позову (він перервався під час його пред'явленні). Якщо ж підстава виникнення даної вимоги інша, а сама вимога є частиною сукупних вимог кредитора до боржника, давність не переривається пред'явленням первинного позову.

Даний підхід спрямований на узгодження матеріального та процесуального законодавства, врегульовуючи юридичний механізм зміни предмету позовних вимог, зокрема в частині збільшення їхнього розміру. Як правильно вказувалося в літературі, розмір позовних вимог – це лише елемент позову, який може бути змінений у суді [12, с. 5]. З огляду на правило ч. 2 ст. 264 ЦКУ пред'явлення до суду вимог у тій частині, що не увійшла до попереднього позову, може бути оформлене як самостійний позов або як збільшення вже заявлених вимог. В обох випадках право на позов мусить бути реалізованим у межах позовної давності, яка почне свій новий перебіг для цієї частини вимог від моменту пред'явлення попереднього позову. Але викладені міркування стосуються лише випадків, коли новий предмет позову є частиною тих самих вимог, що вже розглядаються судом у спорі між тими ж сторонами. Отже, можемо констатувати, що позиція, раніше неодноразово викладена в конкретних рішеннях Верховного Суду України, щодо необхідності розглядати питання про за давності вимог, пред'явлених позивачем у заяві про зміну предмету чи підстави позову, продовжує залишатися актуальною¹. Такі заяви можуть бути задоволені, якщо вони були зроблені протягом давнісного строку, що почався від моменту усвідомлення уповноваженим факту порушення свого права, тобто за загальним правилом ч. 1 ст. 261 ЦКУ. І лише в разі, коли до заяви про зміну (доповнення) предмету позову входять вимоги, які є частиною тих, що були пред'явлені до суду раніше, давнісний строк, протягом якого вказані вимоги можуть пред'являтися до суду, обчислюється від моменту пред'явлення первинного позову.

Хоча вказане правило ч. 2 ст. 264 ЦКУ в попередньому законодавстві прописане не було, але, виходячи із основних цивільно-правових засад, воно, в принципі, застосовувалося у правозастосовній практиці. Тим більшою є його актуальність зараз. Слід зазначити, що українські суди загалом правильно застосовують коментоване положення законодавства [13], хоча іноді припускається досить розширене тлумачення норми про переривання позовної давності пред'явленням позову, поширюючи це правило на будь-які вимоги, що існували у відносинах між контрагентами. Так, під час розгляду справи за позовом Закритого акціонерного товариства «Кіровоградлітмаш» про визнання недійсним договору купівлі-продажу будівлі ремонтно-механічного цеху від 13.04.2006 р., укладеного між ним та Товариством з обмеженою відповідальністю «Кіровоградський завод будівельної кераміки», Дніпропетровський апеляційний господарський суд зазначив, що позовна давність за заявленими вимогами перервалася, позаяк один із акціонерів позивача раніше вже звертався до суду з позовом про визнання даного договору недійсним, проте йому було відмовлено в задоволенні відповідних позовних вимог через відсутність доказів порушення його прав [14]. Такий підхід вважаємо невірним.

Із проведеного дослідження маємо зробити певні висновки. 1. Новий давнісний строк починає свій перебіг відразу після моменту переривання. 2. Під час пред'явлення в установленому порядку позову переривається лише позовна давність за вимогами даного кредитора до інших солідарних боржників або за іншою частиною тієї ж самої (пред'явленої) вимоги. Матеріальне право на позов у реалізованому обсязі (а отже, і строк існування даного права – позовна давність) припиняється.

Висновки. Слід також відмітити, що оновлена конструкція норми ЦКУ про те, що пред'явлення позову за частиною вимоги перериває давність, не внесла повної та остаточної ясності до питання, що аналізується, тож вона потребує уточнення. Таку конкретизацію треба здійснити не шляхом тлумачення або коментування закону, а шляхом доповнення відповідної правової норми кодексу. В іншому випадку матиме місце неоднозначність правозастосування даного правила. Пропонується частину 2 статті 264 ЦК доповнити реченням такого змісту: *«Пред'явлення позову, предметом якого є вимога чи частина вимоги, право на яку має позивач, не перериває позовної давності за іншими вимогами кредитора до боржника, які виникли із цієї чи інших підстав».*

¹ Звісно, має враховуватися і положення новітнього законодавства стосовно того, що зміна предмету або підстави позову може вчинятися позивачем тільки до початку розгляду судом справи по суті (ст. 49 ЦПКУ).

Список використаних джерел:

1. Гурвич М.А. Пресекательные сроки в советском гражданском праве. Москва : ВЮЗИ, 1961. 80 с.
2. Лебедева К.Ю. Исковая давность в системе гражданско-правовых сроков : дис. ... канд. юрид. наук. Томск, 2003. 243 с.
3. Ухвала ВСУ від 12 вересня 2002 року по справі № 6-8992кс01 за позовом Тагун Н.І. до Білозерової С.Д. Архів Мінського районного суду м. Києва, 2002 р.
4. Шершеневич Г.Ф. Учебник русского гражданского права. Москва : СПАРК, 1995. 556 с.
5. Болотников И.М. Проблемы исковой давности в советском гражданском праве : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Ленинград, 1964. 16 с.
6. Гуйван П.Д. Позовна давність : монографія. Харків : Право, 2012. 448 с.
7. Харитонов О.Є., Калітенко О.М. Цивільний кодекс України. Коментар. Харків : Одісей, 2003. 856 с.
8. Горовець С. Переривання позовної давності: сутність і призначення. *Юридичний журнал*. 2005. № 12(42). С. 102–111.
9. Черепяхин Б.Б. Исковая давность в новом советском гражданском законодательстве. *Актуальные вопросы советского гражданского права*. Москва : Юрид. лит., 1964. Вып. 36. С. 71–93.
10. Конвенція ООН про позовну давність у міжнародній купівлі-продажу товарів 1974 року. *Зібрання чинних міжнар. договорів України*. 2004. № 4. Кн. 1. Ст. 872.
11. Самойленко В. Перерывание срока исковой давности. *Юридическая практика*. 2003. № 39. С. 10–11.
12. Зейкан Я. Коли переривається перебіг позовної давності? *Закон і бізнес*. 2003. № 32. С. 5.
13. Рішення господарського суду Одеської області від 16.06.2010 року по справі № 11/208-09-5949. Архів господарського суду Одеської області за 2010 рік.
14. Постанова Дніпропетровського апеляційного господарського суду від 7.04.10 р. у справі № 5/138. Архів господарського суду Кіровоградської області за 2009 р.

